

# KIBRIS TÜRK ATASÖZLERİ ve DEYİMLERİNDE KADINA İLİŞKİN GELENEKSEL ROLLERLE DEYİMLERE YANSIYAN BETİMLEMELER

Doç. Dr. Gürkan GÜMÜŞATAM\*

**ÖZ:** Bu inceleme, Kıbrıs Türk toplumunun kadına yönelik bakışını ve anaerkil/ataerkil değerlere ilişkin tutumunu belirlemek üzere yapılmıştır. Amaç, Kıbrıs Türk toplumunda kadına biçilen toplumsal rolleri Türk edebiyatının köklü geçmişe sahip türleri olan atasözleri ve deyimlerden hareketle belirlemek; dil-kültür ilişkileri bağlamında sosyal olguların ortaya çıkışını göstermek, değişmelerin arkasındaki dinamikleri sorgulamaktır. İncelemede Türk dünyasının ortak atasözleri ve deyimlerinde kadına bakış açısı ele alınıp değerlendirildikten sonra, Kıbrıs Türk toplumundan belirlenen örneklerle karşılaştırmaya gidilmiştir. Böylece, ortak değerlerle beraber, tarihî süreç içinde değişen değer yargılarının arka planı sorgulanmıştır. Kültürel devamlılık içinde üretim tüketim ilişkileri, coğrafi şartlar, diğer kültürlerle temas gibi birleşen birçok öge yeni değerler sistemini oluştururken eskiyi tümüyle reddetmeden muhafaza etmeye çalışır. Anne, evlat, eş gibi değişmeyen rollerde toplumsal beklentiler günün koşullarına göre yeniden şekillenirken günümüzde konumu güçlenen kadının kültürel devamlılık çerçevesinde üstlendiği yahut üstlenmesi beklenen roller bu açıdan Türk dünyasında bir bütün olarak değerlendirilmelidir.

**Anahtar Kelimeler:** Kıbrıs, Atasözleri ve Deyimler, Kadın, Anaerkil, Ataerkil.

## Traditional Roles Related with the Women in Turkish Cypriot Proverbs and Descriptions that is Reflected to Idioms

**ABSTRACT:** This study was conducted to determine the attitude of the Turkish Cypriot community towards women and the attitude towards matriarchal / patriarchal values. The aim is to determine the social roles of women in the Turkish Cypriot society starting from the proverbs and idioms of Turkish literature, to show the emergence of social phenomena in the context of language-culture relations, to question the dynamics behind the changes. After reviewing and evaluating the perspective on the women in the common proverbs and idioms of the Turkish world, it was compared

---

\* Uluslararası Kıbrıs Üni. Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl.  
ggumusatam@ciu.edu.tr *Gönderim Tarihi: 06.03.2017 Kabul Tarihi: 22.02.2018*

with the specified samples from the Turkish Cypriot community. Thus, with the overlap values, the background of the changing values in the historical process has been questioned. In the cultural continuity, production and consumption relations, geographical conditions, contact with other cultures and many other elements form a system of new values while trying to maintain the old without completely rejecting it. While social expectancies in unchanging roles such as mother, son, and spouse are reshaping according to the conditions of the day as the position of the women is strengthened today, the roles women have undertaken or expected to be undertaken within the framework of the cultural continuity should be regarded as a whole in the Turkish world.

**Keywords:** Cyprus, idioms and proverbs, woman, matricentric, patriarchal.

## Giriş

Türk dünyasında atasözleri ve deyimleri belirlemeye yönelik derlemelere rağmen, malzemenin kavram dünyası ve anlam yapılanmasını karşılaştırma çalışmaları devam etmektedir<sup>1</sup>. Bu çalışmada, Kıbrıs Türk toplumunda kadına yüklenen rollerden hareketle Türk dünyasındaki ortak değer yargılarını belirlemek, dille kültür arasında köprü kurmak amaçlanmıştır. Türk dünyasının ortak geçmişe dayanan millî değerleri yanında, muhit farklılığından kaynaklanmış sosyal ve kültürel değişimler atasözlerine, deyimlere de yansımıştır.

Köken ve dil birliğine rağmen, dönemden döneme ve bölgeden bölgeye oluşan kültürel değerler ve değişimleri yansıtan atasözleri/ deyimleri belirlemek karşılaştırmalı dil ve edebiyat incelemelerini gerekli kılmaktadır. Bu incelemede Kıbrıs Türkleri özelinden yola çıkılarak Türk dünyasında kadına biçilen roller belirlenecek, kadına ilişkin değer yargıları Türk dünyasındaki atasözleri ve deyimlerle karşılaştırılacaktır. Arşiv verilerine göre, Orta Anadolu başta olmak üzere, münferit yörelerden Ada'ya nüfus yerleşmiştir<sup>2</sup>. Geçen süre içinde Anadolu'nun

<sup>1</sup> Türk dünyasında kullanılan ortak atasözlerini birleştirmeye yönelik ilk yayın Çobanoğlu (2004)'na aittir. Araştırmacı, Türkiye Türkçesini esas alarak diğer Türk lehçelerinde bulunan ortak varyantları alfabetik düzende sözlük hâline getirmiştir. Bu tür eşleştirmeler kalıplaşma sayesinde atasözlerinin varlığını değişik Türk lehçelerinde koruduğunu kanıtlamaktadır. Kalıplaşma atasözlerinin kuruluşunu büyük oranda korumuştur, fakat günün ihtiyaçlarına göre gidilen düzenlemeler varyantlar arasında değer yargılarının değişme olasılığını gündeme getirmektedir. Bu değişimleri tespit etmek, karşılaştırmalı araştırmalar neticesinde ortaya çıkarılacaktır. Araştırmacının sözlük çalışması için bk. (Çobanoğlu, 2004).

<sup>2</sup> Halil İnalçık, Mehmet Akif Erdoğan, Yusuf Halaçoğlu, Nazım Beratlı gibi birçok araştırmacı fethin ardından çıkarılan sürgün fermanı ve sonraki evrelerde Kıbrıs'a göçürülen nüfusa ilişkin arşiv kayıtlarına dayanarak Niğde, Orta To-

değişik bölgelerinden adaya gelen halk, birbiriyle kaynaşarak bu-  
günkü Kıbrıs Türk ağızını, kimliğini ve kültürünü yaratmıştır.

*Kıbrıs Ağızları, Kıbrıs Türk Ağızları, Kıbrıs Ağzı* vb. gibi farklı adlarla anılan bu saha<sup>3</sup>, Anadolu'nun değişik yöreleriyle, özellikle de Batı Grubu Anadolu Ağızları'yla benzeşen söyleyişlere sahiptir. Türkiye Türkçesinin bir kolu olarak ayrı coğrafyada gelişme göstermesi; öte taraftan etkileşim içinde olduğu öteki dillerin tesiri Kıbrıs Türk ağızlarının söz varlığında birtakım değişmelere neden olmuştur. İncelemeye konu olan atasözleri ve deyimler bu noktada konunun en güzel örnekleridir. Lefkoşa'da kullanılan bir deyimden veya atasözünün Gazimağusa'da bilinmezken Anadolu'nun herhangi bir ilinde söyleniyor olması veya varyantlarının bulunması köken birliğinin ve nüfus yapılanmasındaki tabakalanmanın delilidir.

Toplumların tarihin derinliklerinden bugüne taşıdıkları atasözleri, milletlerin çağlar boyunca edindikleri ortak deneme ve düşüncelerden doğmuştur. İçeriklerinde ait olduğu toplumun maddi ve manevi alandaki değer yargılarını bulmak mümkündür. Çobanoğlu, atasözlerinde evrensel doğrular yanında, şekillenip şekillendirdikleri toplumu ayakta tutma; sosyal değerleri yansıtmaya gibi niteliklerine işaret eder (Çobanoğlu, 2004: 31). Böylece atasözleri toplumun geleceğinin inşasında kültürel birikimin taşıyıcı temeli durumuna gelir.

16. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan Kıbrıs Türk kültüründe gelenek ve göreneklerin izine, inançlara atasözlerinin/ deyimlerin tanıklığında ulaşmak mümkündür. Öte yandan belirlenen değer yargılarına, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde rastlanabileceği, kültürler arasında bir köprü kurulabileceği söylenebilir. Bilindiği gibi ulusal yaşamın devamlılığında kopmalara yer vermeden, millî kimliğin devamında atasözlerine önemli roller düşmektedir (Çobanoğlu, 2004: 31). Böylece ayrı coğrafyalarda aynı millî kimliğe sahip halklar dildeki birliğini ülkü ve değer yargılarında da birleştirmektedir.

---

roslar, Mut, Gülnar, Silifke, Aksaray, Ürgüp, Bor, Akşehir gibi yerleşim birimlerinin adını sıralamaktadır. İlgili çalışmalar için bk. (İnalçık, 1997: 3-11), (Erdogru, 1993: 45-50). (Halaçoğlu, 1993: 57-63), (Beratlı, 1999).

<sup>3</sup> Kıbrıs'ta konuşulan Türkçe konusunda farklı adlandırılmalar değerlendirilmiştir. Konuya ilişkin bk.: (Peler, 2012: 89-103).

### Türk Kültüründe Atasözleri ve Deyimler

Kaşgârlı Mahmud'un aktardığı verilere göre müşterek Türk kültür tarihinin ürünü olan atasözleri, İslamiyet öncesi dönemden itibaren 'sav' (sab > saw) terimiyle karşılanıyordu. Dîvânu u Lugâti't-Türk'teki (DLT) savlar üzerinde çalışan Birtek Kaşgarlı'nın değişik Türk boylarından 291 tane savı kayıt altına aldığını belirler (Birtek, 1944). DLT'de belirlenen örneklerin çoğu bugünkü çağdaş Türk lehçe ve ağızlarında varlığını korumaktadır<sup>4</sup>. DLT'de tespit edilen "közden yirasa köñülden yeme yırar" (Birtek, 1944: 19) savının bugünkü çağdaş Türk lehçeleri ve ağızlarında değişik varyantları kültür birliğinin, ortak gözlem ve düşünüşün çarpıcı tanığıdır:

**Türkiye:** "Gözden irak olan gönülden de irak olur."

**Makedonya ve Kosova Türkleri:** "Güzden uzak, günülden da uzak."

**Bulgaristan Türkleri:** "Gözden irak olan gönülden de irak olur."

**Dobruca Türkleri:** "Köz körmese, gönül katlanır."

**Deliorman Türkleri:** "Gözden irak olan gönülden yakın olur."

**Gagavuz Türkleri:** "Gözden uzak olan gönülden de uzak olur."

**Hakas Türkleri:** "İrahtağı kizi sağıstañ daa sıgar."

**Karay Türkleri:** "Kozden irak, gonilden irak."

**Kazak Türkleri:** "Kozden irak, gonilden irak."

**Kuzey Azerbaycan Türkleri:** "Gözden uzağ olan gönülden de uzağ olar."

**Kerkük Türkleri:** "Gözden uzağ olan gevilden de uzağ olu."

**Kırım Türkleri:** "Közden irak, gönülden irak."

**Karaçay Türkleri:** "Közden ketgen kölden keter."

**Kırgız Türkleri:** "Közden keter cüröktön ketpeyt."

<sup>4</sup> Türk lehçe ve ağızları arasında yerel söyleyişe bağlı değişimler vb. dışında atasözleri taşıdığı değer yargılarını genellikle korunmuştur. Buna rağmen yan katman etkisi, coğrafi uzaklaşma ve yaşam koşullarındaki değişim onları günün gereklerine göre yeniden şekillendirebilmektedir. Gümüştam (2011), Türkiye Türkçesi ağızlarındaki varyantlarla söz dizimi özelliklerini değerlendirdiği Kıbrıs Türk atasözlerinde, varyantlar arası farklılaşan yargılara işaret eder. Araştırmacının tespit ettiği örneklerden biri şöyledir: Kıbrıs, "Sıçanın sidiğinden denize ne fayda"; Adana "Karıncanın sidiğinin deniz faydası olur". Kıbrıs'ta küçük şeylerden medet beklemenenin gereksizliğine işaret edilirken, Adana'da en küçük şeyin bile gerektiğinde ihtiyacı karşılayabileceği aktarılmış, böylece aynı kuruluştaki varyantlar ayrı değer yargılarını nakletmiştir. Detaylı bilgi için bk. (Gümüştam, 2011: 41-54).

**Kumuk Türkleri:** “Gözden taygan gönülden tayar.”

**Nogay Türkleri:** “Közden taysa, köñilden de tayar.”

**Kıbrıs Türkleri:** “Gözden yırak olan gönülden da yırak olur.” (Çobanoğlu, 2004: 274-275).

İslâmiyet öncesine ilişkin kaynaklarda izine rastlanmamasına rağmen, Türk dünyasında değişik söyleyişlerle varlığını koruyan kimi atasözleri, aynı potada harmanlanan kültürün kolektif bilincini yansıtmaktadır.

Eski Türk kültürüne ait millî değerleri içinde koruyan Kutadgu Bilig’de, atasözü karşılığı ‘mesel’ tercih edilmiştir. XIII. yüzyıldan sonraki kaynaklarda ise, ‘darb-ı mesel’ ve terimin çoğulu olarak ‘durûb-ı emsâl’ yaygınlaşmış; günümüzde bunlar yerini atasözü, atalar sözü biçimlerine bırakmıştır.

Anadolu sahasında atasözlerinin derlenerek kayda alınması uzunca bir süre ihmal edilmiştir. İlk derleme çalışmaları, ancak 19. asırda başlar. Romantizm’in yaygınlaştığı, Batı edebiyatının ilk denemelerinin yapıldığı birinci kuşak Tanzimatçıları arasında, dilde oluşan bilinçlenme halk dilindeki özlü sözlerin tespitinde etkili olmuştur. Devrin ilk derleme yayınları arasında Vâcid Efendi’nin “Durûb- Emsâl”i (1859), Şinasî’nin “Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye”si (1864), Ahmet Vefik Paşa’nın “Atalar Sözü – Türkî Durûb-ı Emsâl”i (1872) gibi eserler yer almaktadır (Toker, 2006: 60).

Türkçenin kavramlaştırma olanaklarının canlı birer tanığı olan deyimlerse, dönemden döneme ve bölgeden bölgeye değişmeler geçirerek günümüze ulaşmıştır. Atasözlerinde anlam, söyleyiş değişmesine rağmen çoğu kez korunmuştur. Oysa bu, deyimler için geçerli değildir. Eski Anadolu Türkçesinde “sivri akıllı” (Dilçin, 2009: 189) deyiminin, ‘dâhi’ kişilerden anlam kötüleşmesiyle bugün kazandığı anlam, deyimlerde kuruluşla beraber içeriğin de değişebildiğini göstermektedir.

### **Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimleri**

Kıbrıs Türk atasözleri ve deyimleri üzerinde yapılan ilk çalışmalar folklorik amaçlıdır. Genellikle bu incelemelerde diğer folklorik malzemeyle beraber, atasözleri ve deyimlere de birer bölüm ayrılmıştır. Derlenen malzeme kaynak kişi, atasözünün derlendiği bölge gibi verilere yer verilmeden alfabetik sırayla sunulmuştur.

Bahse konu yayınların bir bölümü lisans bitirme tezlerinden geliştirilerek hazırlanmıştır. Oğuz Yorgancıoğlu, Erdoğan Saraçoğlu, Ali Gürkan gibi araştırmacılar tarafından hazırlanan eserler bu türdedir<sup>5</sup>.

Kıbrıs'ın belli bir köy veya bölgesine ilişkin olarak yerli araştırmacıların adadaki üniversitelerde görevli öğretim elemanlarıyla beraber yürüttüğü incelemelerle de birtakım derlemeler yapılmış, atasözleri ve deyimler yayımlanmıştır. Fedora Arnaut ve İsmail Bozkurt tarafından yayıma hazırlanan Yeniboğaziçi monografisi bu türe örnektir (Arnaut ve Bozkurt, 2006). Sözlük düzeyinde Kıbrıs Türkleri'nin atasözlerine, deyimlerine yönelik ilk yayını Mustafa Gökçeoğlu yapmıştır. *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adını taşıyan yayın, teknik aksaklıklara rağmen konuya ilişkin ilk derli toplu eserdir. Gökçeoğlu yayını başta olmak üzere, o güne kadar yayımlanan eserlerden yola çıkan Gümüştam (2006), Kıbrıs Türk deyimlerini yapı ve anlam özelliklerine göre değerlendirmiş; kaynaklara geçmemiş örneklerle ulaşmaya çalışmıştır<sup>6</sup>.

Kıbrıs'ta konuya ilişkin en son yayım yine Gökçeoğlu'na aittir. Yazar, Kıbrıs ve Azerbaycan Türkleri'nin ortak atasözlerini bir araya getirerek, iki coğrafya arasında kültürel köprü kurmaya çalışmış *Kıbrıs Türk ve Azerbaycan Atasözleri Özdeşler ve Benzerler Sözlüğü*'nü meydana getirmiştir<sup>7</sup>.

Kıbrıs Türk atasözleri, Türk dünyasıyla kavram, konu ve dünyayı algılama açısından uyum içindedir. Bu sözler, coğrafi ayrılık ve değişik kültürlerle temas hâlinde olunmasına rağmen Türk kimliğinin korunmasında, millî benliğin yeni kuşaklara aktarılmasında rol üstlenmiştir.

Kıbrıs Türk atasözleri kendi içinde üç tabaka oluşturur. Birinci tabakada, Türk dünyasının paylaştığı müşterek örnekler bulunur. Bunların çoğu İslâmiyet öncesi dönemden itibaren kullanılagelmiştir. İlk örneklerine DLT gibi İslâmiyet'e geçiş evresinde yazılan dil yadigârları tanıklık yapmaktadır. Bu atasözleri tüm Türk dünyasının müşterek millî değerlerini günümüze taşıyan, Türk dünyasında

<sup>5</sup> Bitirme tezlerinden geliştirilerek yayımlanan söz konusu eserler için bk.: (Saraçoğlu, 2004), (Gürkan, 1997). (Yorgancıoğlu, 2000).

<sup>6</sup> Araştırmacı deyim ve atasözleri yanında Kıbrıs Türk söz varlığı üzerindeki sözlükleri, sözlükçülük esasları çerçevesinde değerlendirmiş ve yöntem yanlışlarını ortaya koymuştur. Söz konusu inceleme için bk.: (Gümüştam, (2009: 481-504).

<sup>7</sup> Söz konusu kaynak için bk.: (Gökçeoğlu, 2011).

köprü kuran ortak mirasın ürünleridir. DLT’de ‘*Yalnguk oğlu yokadur edgü atı kalır*’ (Birtek, 1944: 16) biçiminde kayda geçen bu atasözü, Kıbrıs’ta ‘*At ölü meydan galır, yiğid ölü şan galır*’ biçiminde varlığını sürdürmüştür. Kazak Türkleri’nde ‘*At ölse er kalar, er ölse el kalar*’, Kırgız Türkleri’nde ‘*Batır ölsö atı kalat, korkok ölsö nesi kalat*’, Özbek Türkleri’nde ‘*Yehşiden at kaledi, yamandan dad kaledi.*’ gibi değişik varyantlarla kollektif Türk bilincine ayna tutar (Çobanoğlu, 2004: 101-102).

Türk kültür tarihi açısından İslâmiyet’e geçiş, bir dönüm noktası olmuş; millî değerler İslâmî öğelerle yeni bir senteze kavuşmuştur. Oğuzlar’ın 13. yüzyıldan itibaren kendi lehçelerine dayalı olarak kurup geliştirdikleri Eski Türkiye Türkçesinde, İslâmî değer yargıları atasözlerinin yeniden şekillenmesini sağlamıştır. Aynı zamanda, Anadolu ve civar bölgelere yerleşen Oğuzlar yeni coğrafyaya dair gözlem ve deneyimlerini atasözleri vasıtasıyla gelecek kuşaklara aktarmış; Türk kültürünü zenginleştirerek gelecek nesle taşımıştır.

Kıbrıs Türk atasözleri içinde ikinci tabakayı, İslâmî unsurların şekillendirdiği örnekler oluşturmuştur. Bahse konu atasözleri, Türk millî değerlerini İslâmî değerlerle birleştirmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için Kıbrıs Türkleri’nin kullandığı “*Allah gardaş gardaş yarattı, kesesini ayrı yarattı*” atasözü örnek gösterilebilir (Yorgancıoğlu, 2000: 455)<sup>8</sup>.

Göksel yaratıcının (Tengri) yerini Allah’ın aldığı Kıbrıs Türk kültüründe, kardeşler eski Türk töresine uygun olarak birbirlerine kan bağıyla bağlıdır. Ailevi ilişkiler kan bağıyla korunmaktadır. Aile toplumun en küçük ve temel birimidir. Çocuklar soyun devamı için geleceğin güvencesi olarak görülür. Evlilik yaşına gelen çocukların ayrı bir eve sahip olması için gerekli tedbirler alınır. Erkek evi, kız tarafı da çeyizi yapar. Böylece ayrı bir aile oluşturulur. Çiftler kendi evlerine ayrılır ve şahsi mülkiyet sahibi olurlar.

Ekonomik özerkliği olan çiftler, eski Türk aile hukukunun günümüzde Kıbrıs Türk halkı arasındaki kültürel devamlılığını göstermektedir. Kan bağına dayalı olarak gelişen akrabalığa, dayanışmaya rağmen şahsi mülkiyet böylece özerk bir hâl almaktadır. Eski Türk kültüründe evlenen çift kendi evine ayrılmakta, kendilerine ait bir evle, mal mülk sahibi olmaktadır. Böylece kendi sosyal ortamını oluşturan eşler ekonomik bağımsızlığını da elde edebiliyordu. Gökalp’in tespitine göre, kız babadan evlenirken mirasına düşen payı

<sup>8</sup> Çobanoğlu bu atasözünün değişik varyantlarla, Bulgaristan, Dobruca, Kerkük, Tatar, Türkmen vb. sahalarda kullanımına işaret eder (Çobanoğlu, 2004: 79).

almakta, güveyinin malıyla birleştirmektedir (Gökalp, 1989: 296). Müşterek mülkiyetin oluştuğu bu ortamda kardeşler arası mal ayrımının olması, Türk ailesinin toplum tarafından güvencesini sağlamıştır. Üçüncü tabaka, ayrı coğrafyada iklim, etkileşim, yeni yaşam koşulları gibi dinamiklerin şekillendirdiği Kıbrıs Türkleri'ne mahsus verimlerdir. Bu gruptaki sözler, inceleme içinde değişebilen değerler sistemini de göstermektedir.

Çeşitli kültürel tabakalardan oluşan atasözleri ve deyimler içerisinde geleneksel roller ve değerlerden güncellenen toplumsal bakış açısına dek birçok unsur incelenen malzemeye yansımıştır. Kıbrıs Türk toplumu aile, evlilik, sosyal yaşam gibi çok değişik alanlarda kadına farklı roller yüklemiş, bu rolleri atasözlerinde/ deyimlerde kültürün devamı için muhafaza etmiştir.

### 1. Kadına Yüklenen Toplumsal Roller

Kıbrıs Türk toplumunda kadına ilişkin söylenen atasözleri, aile düzeni, evlilik, gelin kaynana ilişkileri, kadının toplum yaşamında, üretim tüketim faaliyetleri içinde yeri gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunların çoğu, Türk dünyasının temel değer yargılarıyla örtüşür niteliktedir. Namus, erdem, ahlâk gibi Türk ulusunun önem verdiği millî değerlerle kadın eş değerdedir.

Kadına ilişkin deyimler, Kıbrıs Türk toplumundaki değer yargılarını yansıtmak yanında; kadının fiziksel ve ruhsal özelliklerini, toplum nezdindeki konumunu değerlendirme işlevlerine sahiptir. Atasözleri ve deyimlere yansıyan topluma ait gözlem ve değer yargıları aşağıda sıralanacağı gibi kadının evlat, eş, anne ve birey olarak farklı gözlemlerle değerlendirildiğini sergilemektedir:

#### 1.1. Evlilikle İlgili Rollerin Yansıdığı Atasözleri ve Deyimler:

Günümüz Kıbrıs Türk toplumunda, kadın ekonomik özgürlüğünü elde tutan, çalışma hayatında etkin roller üstlenen bir konum kazanmıştır<sup>9</sup>. Toplum içinde statü sahibi olan ve çeşitli kademelerde yönetici duruma geçen kadınlar, bu sayede evlilik müessesesinin dışında kendine sosyal bir güvence ortamı yaratmıştır. Ancak, günümüzün değişen koşullarına rağmen, ataerkil yapı Kıbrıs Türk atasözlerinde kendini korumakta, kadının varlığı ancak koca evinde güvence altında görülebilmektedir. Nitekim "*Toprag sabansız, go-*

<sup>9</sup> Halen KKTC Meclis Başkanı görevini yürüten Sibel Siber, ilk kadın başbakan olarak Kıbrıs Türk toplumunda kadınların en üst kademelere ulaştığının canlı tanığıdır.



*yun çobansız, kadın gocasız olmaz*” (Gökçeoğlu, 1997: 106), “*Gadın başında gocası olmasa ya meyhaneye ya k.rhaneye*” (Gökçeoğlu, 1997: 83) sözleri kadının kendi kendini korumaktan yoksun olduğu; tek başına varlık gösteremeyeceği düşüncesini yansıtmak bakımından dikkate değerdir. Bu atasözlerine göre kadının sosyal güvencesi evlilikte, eşinin kanatları altındadır. Başında bir kocası olmazsa, gelecek tehlikelere karşı korunmasızdır, kötü yola düşer, toplumsal kurumların dışında tutulur. Türkiye’de çağdaş yaşama dönüşüm aşamalarını irdeleyen Kandiyoti, erkeğin ataerkil düşünce yapısından evrilirken bunu tümüyle yaşama geçiremediğini, kadın üzerinde otoritesini aile babası rolüyle devam ettirmeye çalıştığını savunur. Erkeğin kurulan çekirdek aile yapısı içinde baba olma; istediği, özlem duyduğu eşle birlikteliği noktasında kadının özgürlük istencini örtük şekilde engellediğini belirtir. Avrupa’dan Türkiye’ye ulaşan özgürlük ve eşitlik gibi değerleri Türk toplumuna anlatmaya çalışan Hüseyin Rahmi ve Peyami Safa gibi yazarların imge olarak kadını seçtiğini söyler. Kandiyoti, bu tür eserlerde kadının özgürlük ve eşitlik mücadelesinde gelenekten gelen değerler karşısındaki mücadelede engellenişini, toplumsal çöküşünü gözlemleyebildiğimizi aktarır (Kandiyoti, 1997: 145-147).

Günümüz Kıbrıs toplumunda evlilik yaşı yasayla düzenlenmiştir ve ilk gençlik yıllarında evliliklerden kaçınmak genel bir eğilim hâlini almıştır. Açık üniversiteler vasıtasıyla Kuzey Kıbrıs’ın bir yükseköğrenim merkezine dönüşmesi; yurtdışında tahsil görme imkânlarının kolaylaşması gençler arasında erken yaşta evlilikten uzaklaşılmasına neden olmuştur. İş yaşamındaki güçlükler ve Ada ülkelerinde yaşanan işsizlik, Kıbrıs’ın siyasal durumundan dolayı oluşan belirsizlikler de gençler arasında evliliklerin giderek otuzlu yaşlara ötelenmesinin diğer nedenleridir. Yakın geçmişe değin Kıbrıs toplumundaysa durum bugünden son derece farklıdır.

Genç yaşta evliliğin çok sayıda çocuk sahibi olmakla eşdeğerde görüldüğü dönemlerde, kız çocuğun evlenme yaşı onun fiziksel gelişmesine bağlıydı. Eski dönemlerde bir kızın evlenecek yaşa geldiğini belirlemek için onu sandalyeye oturtup ayaklarının yere değip değmediğine bakılmaktadır. İşte bu olaydan hareketle “*Oturduğunda ayakları yere deymeg*” sözü, kızların evlenme yaşına ulaştığını anlatmak için kullanılmıştır<sup>10</sup>.

<sup>10</sup> Çocuk yaşta evliliklerin 1930’lu yıllara değin devam ettiğini bildiren Yorgancıoğlu, Kıbrıs Türk folkloru üzerine derleme çalışmaları yürüttüğü dönemde birçok yaşlı kadından on beş yaşına geldiklerinde ilk çocuklarını doğurduğunu

Evliliğin ardından kız genellikle kocasının yaptığı eve ya da kaynana ile aynı çatı altında yaşayacakları yere gider. İç güveyisine hoş bakılmaz: “*ata kapısından çıgmac*” sözünde evlenen kızların baba evinden çıkışı bu geleneği yansıtır. Oysa bugünkü Kıbrıs Türk toplumunda, işsizlik, hayat şartlarının zorluğu gibi nedenlerle erkeğin evi kuramaması durumunda içgüveyi gitme geleneği yaygınlaşmıştır.

Ekonomik gücü elde edemediği yakın döneme kadar, yuvayı kurma ve aile bireylerini bir arada tutma görevi kadına bırakılmaktaydı. Ailenin devamı ve çocuklarının geleceği için, her tür sıkıntıya katlanmak, kadından beklenen bir görevdi: “*Yuvasını yapan gancık guşdur*”<sup>11</sup> (Gökçeoğlu, 1997: 113); “*Evi ev yapan gadındır*”, “*Ana ölürsa çocug ovada, buba ölürsa yuvada galır*” atasözlerinde ailenin kuruculuğu ve beraberliği için kadına verilen görevler göz önüne serilmektedir.

Geleneksel Kıbrıs Türk toplumunda kız evlâdın evleninceye dek yuvası baba evidir. Onun ebedî dünyaya göçünceye kadarki daimî yuvasıysa kocasının yanındır. Bundan dolayı eski toplum yaşantısında baba ve koca evinden ayrı bir yaşam kadına uygun görülmemiş, boşanmalar onaylanmamıştır: “*Gızın düyünü bubastının evinde olur, cenazesi gocasının evinden çıkar*” (Saraçoğlu 2009: 79), “*Gelin da bir kere, ölüm da bir kere*” (Saraçoğlu, 2009: 79), “*Bir gızın düğünü babasının evinde olmalı; cenazesi kocasının evinden çıkmalı*” (Gökçeoğlu, 2007: 61). Kıbrıs Türkleri ile uzun yıllar karma bir hayat süren Kıbrıs Rumları’nda evin inşası, düğün giderleri vb. kızın sorumluluğundadır. Rum kızları ya ailelerinin çatısı altında yahut kendi yaptıkları evde aile kurumunu kurar. Bu durum, iki toplum arasında aile kurumunun kuruluşundaki zıtlığı yansıtır.

Eş seçerken geleneksel Kıbrıs Türk toplumunda, aile bireylerinin görüş ve onayı muhakkak alınırdı. Bunun için seçilen eş adayının güzelliğinden öte; bekâreti, maharetli olması, ev işlerini çekip çevirebilecek yeteneğe sahip olması, genç olması son derece önemliydi: “*Kocakarı ile yatanın, kafkalla tarla ekenin tohumu da emeği*

---

tespit eder. Çocuk yaştaki evliliklerin devrin Kıbrıs toplumunda ortamın bir gereği olduğuna işaret eden araştırmacı, evliliğe her ne olursa olsun gereken önemin verildiğini vurgular. Konuya ilişkin daha detaylı bilgi için bk. (Yorgancıoğlu, 2000).

<sup>11</sup> Ölçünlü dilde: “*Yuvası yapan dişi kuştur – Yuvası dişi kuş yapar*” (TDK, Türkçe Sözlük).

*de boşa gider*” (Gökçeoğlu, 1997: 88) atasözünde kadının gençliğiyle doğurganlığı eş değerde tutulmuş; “*Yüz güzelliği deyil, huy güzelliği önemli/mühim* (Saraçoğlu, 2009: 97)” sözündeysen, güzelliğin eş seçiminde yeterli olamayacağı vurgulanmıştır. Doğru eş adayı seçilemezse, dışarıdan her türlü kötü sözle karşılaşılabilir, evin direği olan koca, yüz kızartıcı şeylerle karşılaşılabilir, aile kurumunun temellerinin sarsılacağı öngürüldü: “*Gadın vardır vezir eder; kadın vardır rezil eder/ Kadın vezir da eder, rezil da*” (Saraçoğlu, 2009: 78).

Eş adayının hangi soydan geldiği, ailesinin toplum nazarında itibar görmesi eş seçiminde dikkat edilecek hususlardı. Eş seçiminin doğru yapılması ailenin devamı, dolayısıyla toplum geleceğinin bir nevi sigortası olarak görülmekteydi. Bunun için Kıbrıs Türkleri, “*Anasına bag kızını al, kenarına bag bezini al*” (Gökçeoğlu, 1997: 55), “*Kızın saşlısı, tarlanın daşlısı*”<sup>12</sup> (Gökçeoğlu, 1997: 88) gibi Türk dünyasının müşterek sözlerine; kökleri DLT’ye kadar giden gibi atasözlerine müracaat etmiştir.

Kız evladın eş seçiminde doğru kararı veremeyeceği, bunun sonucunda evliliğinin bozulacağı ve ailelerin toplum nezdinde utanç içine düşeceği öngörülmüş; evlilik için eş adayının seçiminde son karar aileye bırakılmıştır. Kızın eş tercihi, böylece geleneksel Kıbrıs Türk toplumunda ikinci planda bırakılmıştır. “*Gızın keyfine olsa tanburacı goca alır, o çalar o oynar*”<sup>13</sup> (Gökçeoğlu, 1997: 88)/ *Gızı gendi haline birağırın, ya davulcuya ya zurnacıya* (Saraçoğlu, 2009: 79).” varyantlarıyla Kıbrıs’ta bilinen bu atasözü, ölçünlü dilde “*Kızı gönliüne bırakırsın ya davulcuya varır ya zurnacıya*” biçiminde varlık gösterir.

Eş seçimi aileler aracılığıyla yapıldığından erkek evlada da aile yön vermektedir. Yorgancıoğlu’nun aktardığı bilgilere göre, kız ve erkek (oğlan) kendi aralarında istedikleri zaman evlenmeye karar veremez. Öncelikle “*oğul*”un evi geçindirecek hâle gelmesi, Kıbrıs’ta söylenen tabirle “*Oğlanın elinin ağırlaşması*” gereklidir. Oğlan iş sahibi değilse ve kız da fakirse evliliğe aileler hiçbir surette izin vermemektedir. Aileler ekonomik özgürlüğünü sağlayamayacak evliliklerin kısa sürede sonlanacağını düşünerek “*iki çıplag bir*

<sup>12</sup> Bu atasözüne Eskişehir (Sivrihisar)’da “*Kızın irisini, tarlanın sulusunu al.*”; Elâzığ (Ağın)’da “*Kadının uzun saşlısı, ineğin öküz başlısı*” biçiminde rastlanmaktadır.

<sup>13</sup> Ölçünlü dilde: “*Kızı gönliüne bırakırsın ya davulcuya kaçır/varır ya zurnacıya*” (TDK, Türkçe Sözlük).

*hamama yakıştır*” veya *“bre oğlancığı aç gözünü, garı deyecek duz g.tiin edecek cuz.”* sözleriyle gençleri evlilikten caydırmaya çalışmaktadır (Yorgancıoğlu, 2000: 172).

Kıbrıs Türk atasözleri ve deyimlerinde kadının evlilik yaşına ilişkin verilere de ulaşmak mümkündür. Kızların erişkinliğe yetiştiğinde bekletilmeden evlendirilmesi, kocasının evine gitmesi ailenin ondan beklediği görevlerdendir. Bu nedenle beşikten itibaren anne çeyiz hazırlıklarına başlar. Anadolu’nun birçok yöresinde ve Kıbrıs’ta varyantları olan *“Gız gundagta cehiz sandıgta.”* atasözü, daha beşikteyken kız evladın evlendirilme hazırlıklarına başlamayı gereklilik hâline getirirken; *“Gelin eşigde, oğlan beşigde* (Saraçoğlu, 2009: 79)” sözü baba evinin kız evlat için daimî bir yuva olmayacağına vurgu yapar. Anne, kızın çeyiz hazırlıklarına beşikten itibaren başlasa da kızın erkenden evliliğe kendini hazırlaması aynı kültürün içinde yadırganmıştır. Bu nedenle, küçük yaştaki kızın bugün evlenecekmiş gibi çeyiz hazırlama aceleciliği *“Develer kapuya [mu] çögdü!”* sözüyle ayıplanmıştır.

Eşler arasındaki yaş farkı, neslin devamı için bir tehlike olarak düşünülmekte; erkeğin kendinden yaşça büyük bir kadınla evliliği toplum nezdinde onay görmemektedir: *“Gocagartıyan yatanın, kafkalla tarla ekenin tohumu da emeği de boşa gider”* (Gökçeoğlu, 1997: 88). Aynı şekilde, erkeğin kendinden genç bir kadınla evlenmesinin de doğru olmayacağı *“Dere içine ev yapan sel için, genç garı alan el için”* (Gökçeoğlu, 1997: 66) anlatılmaktadır. Bu tür atasözlerinde ailenin geleceği ve erkeğin toplum içinde itibarının sarsılabilme ihtimali dikkate alınmıştır.

Geleneksel Türk kültüründe olduğu gibi, Kıbrıs Türkleri’nde de kız, aile üyelerinden istenir. Bugünkü Kıbrıs Türk toplumunda gençler arası ilişkinin daha rahat bir ortama taşınması ve toplumda oluşan hoşgörü, eş seçiminde bireylerin kendi kararlarını kendilerinin vermesini sağlamıştır. Bu açıdan, kız isteme geleneği ailelerin birbirlerini tanıması için bir vesile olarak görülmektedir. Günümüzün değişen toplumsal yaşantı şekline rağmen gelenekten gelen roller, deyimlerde/ atasözlerinde varlığını korumuştur. Söz gelimi, *“gız almag”*, *“gız isdemeg”* deyimlerinde geleneksel Türk kültürüne uygun olarak kız *‘alınan’*, erkek ise *‘alan’* rollerindedir. Öte taraftan *“gızına almag”* deyiminde roller değişmiş; erkek kız için *‘alınan’* duruma geçmiştir. İçgüveyi anlayışının yaygınlaşmaya başladığı Kıbrıs Türk toplumunda böylelikle kız alıp vermede değişen değer yargıları deyimlere de yansımıştır.

Değişen yaşam şekline bağlı olarak Kıbrıs Türkleri arasında söylenen “*Gaş göz eddim, baş göz eddiler*” sözü de “İstedim, ilgilendim ve evlendirdiler” anlamında evlenme çağına giren bir kızın durumunu ailesine aktarmada kendi seçim hakkını kullanabildiğini gösterir. Böylece, Kıbrıs Türk aile yapısının yeri geldikçe esnek bir tutum izleyebileceği, kız çocuğunun da birey olarak hakkını ifadede kendisine özgürlük tanındığını kanıtlamaktadır.

### 1.2. Eş, Anne ve Ev Hanımı Olarak Kadına Yüklenen Roller:

Kıbrıs Türk toplumunda kadının bugünkü iş yaşamında aktif roller üstlenmesi, toplumun ondan beklentilerini belli oranda değiştirmiştir. Buna rağmen atasözlerinde, gelenekten gelen rol ve beklentiler katmanlar hâlinde birbirlerini tamamlamış veya aynı kültür içinde çelişen değerleri buluşturmuştur.

Türkler’de kadın göçebe kültür içinde, yerleşik yaşam ve İslam dairesinde, Batı tesiri altında olmak üzere toplumsal rolleriyle üç evre hâlinde değerlendirilebilir (Yılmaz, 2004: 112).

Atlı-göçebe yaşamda kadının her alanda faal olması Türkler tarafından onun yüceltilmesini sağlamıştır (Yılmaz, 2004:112). Kız evlat erkek evlatla eş tutulmuş, Gökalp’in aktardığı bilgilere göre, kız babası olabilmek için Oğuz beylerinden dualar istenmiştir (Gökalp, 1989: 26). Gökalp’in aktardığı bu bilgi Dede Korkut Hikâyelerinden “Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyı” içinde canlı bir tanık olarak gözlemlenir:

*Pay Piçen dahı yirinden örü turdı, aydur: Bigler me-nüm dahı hakkuma bir du’a ayleñ, Allah Ta’ala maña bir kız vire didi. Kalın Oguz bigleri el kaldurdılar, du’a eylediler, Allah Ta’ala saña da bir kız vire didiler.* (Ergin, 2004: 117).

Kıbrıs Türkleri arasında Türk dünyasının ortak ürünü “*Gızdır, nazdır; bin altın azdır.*” (Gökçeoğlu, 2007: 87) sözü kız evlada verilen yüksek değeri gösterir. Ancak aynı toplum içinde, bu atasözle çatışan değer yargıları da bulunmaktadır. Nitekim doğan kız bebeği betimleyen “*hamuru az gelmeg*” deyimini cinsiyetçi ayrımı yansıtır. Yakın döneme kadar aile adını sadece erkeğin sürdürmesi, yeni evlenen çiftten erkek çocuk beklentisini korumuştur. Erkek evlada yüksek değer verilmiş, geleceğin güvencesi erkek çocuğun varlığında bulunmuştur. Kız evladınsa, aileye üzüntüden başka bir şey getirmeyeceği, “*Gızı olan tez gocar*” (Saraçoğlu, 2009: 79) sözünde ömrü tüketeceği; “*Bir evde iki gız, biri çuvaldız, biri biz*” (Yorgan-

cıoğlu, 2000: 456) örneğinde varlığıyla külfet yaratacağı vurgulanmıştır. Böylelikle, içine girilen kültürel daireler, aynı toplumda bir-biriyle çatışan değer yargılarının bir arada buluşmasına vesile olmuştur.

Çocuğun cinsiyetine ilişkin tercihte erkekten yana olan Kıbrıs Türk toplumu, “*Oğlandır ogdur her evde yogdur*” atasözünde olduğu gibi, erkek evladı yücelten tutumu yeni kuşaklara taşımıştır.

Yorgancıoğlu, Kıbrıs köylüleri arasında erkek çocuk beklentisinin baskın olmasını, ekonomik gerekçelere bağlar. Çeyiz hazırlıklarının aile ekonomisini sarstığını vurgular (Yorgancıoğlu, 2000: 171).

Toplumun kız evlada karşı tutumunu değiştiren, onun anne kimliğidir. Onun evlenip evi bir yuvaya dönüştürmesi, aile bağlarını kurması; erkek evlat dünyaya getirmesi hem eşi hem de toplum nazarında konumunu yüceltmekte, “*Oğlanı her gadın dovurmaz, er gadın dovurur.*” sözü geleneksel toplumda doğurganlık ve anne kimliğiyle kadının statüsünü yükseltir.

Bugünkü yaşam koşulları içinde yeni çiftler bir veya iki çocuğu soyun devamı için yeterli görmekte; çekirdek aile yapısını muhafazaya çalışmaktadır. Eski Kıbrıs Türk toplumundaysa durum tamamen farklıdır. Kıbrıs Rumları ile karma yaşamın sürdüğü dönemde, nüfus üstünlüğünü yakalamak ve kırsal bölgelerde ihtiyaç duyulan iş gücünü elde etmek vb. için aileler yedi sekiz çocuklu büyük aile yapısını tercih etmekteydi. Bu noktada “*Eşegin garından subbayı, garının sırtından sopayı eksig edme*” (Saraçoğlu, 2009: 77); “*Eşeg al bacağıñ dolsun, garı al gucağın dolsun*” (Saraçoğlu, 2009: 76) sözleri, eski Kıbrıs Türk toplumunda geniş aile yapısı için kadının doğurganlığına önem verildiğini gösterir.

Anneliğin kutsiyetini içeren Kıbrıs Türk atasözlerine göre, ana çocukları koruyup kollayan, onları yuvada tutan, bakıp besleyen yüce bir varlıktır. Annenin yokluğu, çocukların sahipsiz, güvencesiz kalmasıyla eş değerdedir. Taranan kaynaklarda Türk dünyasıyla ortak olan “*Ana ölürsa çocug ovada, buba ölürsa yuvada galır*” (Saraçoğlu, 2009: 66); “*Ana gibi yar vatan gibi diyar olmaz*”<sup>14</sup> (Gökçeoğlu, 1997: 55); “*Ağlarsa anam ağlar, gusuru yalan ağlar*” (Saraçoğlu 2009: 64)” atasözleri,

<sup>14</sup> Ölçünlü dilde: “*Ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz*” (TDK, Türkçe Sözlük).

hâlen Kıbrıs Türk toplumunda çocukların bakımının anneye yüklenen bir toplumsal rol olduğunu doğrulamaktadır.

Ölçünlü dilde kadına ilişkin atasözleri üzerinde çalışan Günindi Ersöz (2010), Türk toplumunun kadınlardan hamaratlık, beceriklilik, iyi huylu olmak, itaatkârlık gibi dişil özellikler beklediğini belirtmektedir (Günindi Ersöz, 2010: 173). Kıbrıs Türkleri arasında kullanılan “*Küt bıçak ele, tenbel garı dile hamarad*” (Gökçeoğlu, 1997: 91) atasözünde kadından beklenen üretkenliği menfi yolla anlatan bu örnek, ortak düşünüşün ürünüdür.

Kadından tutumluluk ve maharet beklenmesine rağmen, ev ekonomisinde katkısı sınırlandırılmıştır. Evin ihtiyaçlarını dile getirmek kadına, bunları karşılamaksa erkeğe biçilen rollerdir. Erkek dışarıda çalışıp kazandığını eve getirecek, kadın da bunlardan en doğru şekilde yararlanacaktır. “*Garı duz dediğinde erkeyin g.tü/ yüreği cız eder*” (Gökçeoğlu, 1997: 84) atasözünde olduğu gibi, evin ihtiyaçlarını karşılayamayan koca, eşi karşısında acizyet hissedecektir.

### 1.3. Eşler Arasındaki İlişkilere Göre Kadına Yüklenen Roller:

Yakın döneme kadar kocasının soyadını alan kadın, yeni hayatında eşinin otoritesi altına girmektedir. Eski Kıbrıs Türk toplumunda kadın çalışmasına ve ev ekonomisine katkıda bulunmasına rağmen, Rum – Türk çatışmalarının yaşandığı dönemde kapalı toplum hayatı, erkeğin ailede mutlak liderliğini sağlamıştır. “*Evin direyi adamdır*” (Yorgancıoğlu, 2000: 457) sözünde ataerkil anlayışa işaret edilirken kadın yuvasının dağılmaması, çocuklarının geleceği için sabredecek, kocasının mutluluğu evde bulması için çabalayacak, yeri geldiğinde susacaktır. Aksi takdirde “*dişi guş*”un yaptığı yuva, “evin direyi” olmadan çöker.

Kadının erkeğe nazaran bilek gücünün zayıflığı, onun kocası tarafından korunup kollanmasını gereklilik hâline getirmiştir. Bu fikrin oluştuğu geleneksel toplumda, koca şiddeti toplum nazarında hoş karşılanmamış; “*Garı dövmek tavuk dövmekten fargsızdır*” (Gökçeoğlu, 1997: 84) sözüyle aile içi şiddetin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

### 1.4. Ailevi İlişkilere Göre Kadına Yüklenen Roller:

Kadın, kocasına karşı sadık ve maharetli bir eş; çocukları için ideal bir anne olarak çizilen dişil rolleri yanında, eşinin ailesine karşı da birtakım sorumluluklar taşır.

Geleneksel toplumda aile içi ilişkilerde ilk akla gelen gelin-kaynana arasındaki sosyal bağlardır. Gelin-kaynana çatışmalarının “*Kaynanayı ne yapmalı? Kaynar kazana atmalı; yandım anam dedikçe altına odun katmalı*” sözünde yansıyan durum, birçok örneğe aksetmiştir. Gelin rolüyle kadın, kaynananın saygı ve sevgisini kazanmak durumundadır. Çünkü erkek evlada sahip olan kadın toplumsal statüsünü yükseltmiştir. Annelik rolünün kaynana sıfatıyla pekişmesi kadında otorite sahibi olmayı da getirmiştir. Kaynananın yükselen konumu karşısında gelin, kocasının sevgi ve hürmetini kazanmak için, kaynanasına saygı göstermelidir. Kaynanaya göre oğlunun evlilikte mutluluğu yakalaması, onun geline çizdiği rolleri yapmasıyla ilişkilidir. İsteksiz bir paylaşıma dayalı bu çatışık ilişki, “*Gızım sağa söylerim, gelinim sen ağna*” deyiminde, dolaylı olarak dışa yansır. İkili arasında ortaya çıkan çatışma erkeğin kadın karşısında pasif kaldığı ender konumlardandır.

Kaynana, geliniyle çatışmasına rağmen oğlunun mutluluğu ve yuvasının devamı için dışı karşı gelinini korumakla yükümlüdür. Gelinin tüm yanlışlarını düzeltmek, kusurlarını kapamak “*Kel gızı kim över, çapağlı gaynanası...*” sözünde olduğu gibi kaynanaya aittir. Bu örnek aynı zamanda kadınlar arası istemsiz bir dayanışmayı yansıtır.

Gelinle kaynana arasında otoriteye dayanan ilişki; ana kız arasında samimi bir hâl alır. Kızının evlilik çağına kadar yetiştirilmesini üstlenen anne, kızın evlilikteki sorumluluklarını da gelenekten gelen rollerle ona aktarır. İlerleyen dönemde, elden ayaktan düşen annenin bakımı “*Gız anası minder yaması, oğlan anası kapu halkası*” atasözleriyle kız evlada bırakılır.

Kadın, toplumda akrabalık ilişkilerine göre teyze ve hala rolüyle de karşımıza çıkmaktadır. Küçük toplum yapısı içinde Kıbrıs Türkleri, teyze ve halanın çocukların yetişmesinde görevleri olduğunu çeşitli vasıtalarla dile getirmiştir. Hala olarak kadın, kardeşinin kızlarını içinde yetiştirdiği değerlere göre şekillendirir. Bundan dolayı “*Gız halaya çeker*”; teyze olaraksa kardeşinin çocuklarını kendi evlatlarından ayrı tutmaz. Evlatlarını sahiplendiği gibi kardeşinin çocuklarını da sahiplenir. O nedenle, Kıbrıs Türkleri için “*Deyze, ana yarısı*”dır (Saraçoğlu, 2009: 74).

### **1.5. Toplumda Kadına İlişkin Değer Yargıları ve Biçilen Roller:**

Kıbrıs Türk toplumunda evi çekip çevirebilecek, eşini temsil edecek kadındır, bu nedenle onda makbul olacak veya kabul edilemeyecek yönler asırların birikimiyle bugüne de taşınmıştır. Dede Korkut Oğuznameleri’ne göre Türk töresi dört tür kadın portresi içinden “*evin dayacağı*” olanı tercih eder:



*Karılar dört dürlüdür. Birisi solduran sopdur. Birisi tolduran topdur. Birisi ivün tayağıdır. Birisi niçe söylerisen bayağıdır. Ozan ivün tayağı oldur ki yazıdan yabandan ive bir konuk gelse, er adam ivde olmasa, ol anı yidürür içürür ağırlar azizler gönderür. Ol Ayişe Fatıma soyıdur hanım. Anun bebeklerü yetsün. Ocağuna bunçılavin avrat gelsün...(Ergin, 2004: 76).*

Oğuzname’de ideal eş, iffet ve namus sahibidir. Eşine her zaman sadıktır. Aynı beklentiyi sürdüren Kıbrıs Türkleri kadında yüz ve huy güzelliği kadar, ahlâki temizlik de aramaktadır. Evlat sahibi olduktan sonra kadının toplum nazarında yükselen statüsünü pekiştiren de eşine sadakati ve iffetidir. Oysa “*Gadın başında gocası ol-massa ya meyhaneye ya k.rhaneye*” sözü, namus ve iffet aranan kadında bu değerleri koruma becerisinin artık ona layık görülmediğini gösterir (Gökçeoğlu, 1997: 83).

Cinsiyet ayrımının öne çıktığı gelenekçi yapıda, Kıbrıs Türkü kadının namusunu koruma görevini kocaya bırakmıştır. “*Esneg esneg getirib esneg avrad yitirmeg*” sözü, kocanın yumuşak tutumu karşısında kadının cinsel zaafiyete düşeceği gibi olumsuz bir anlayışı gizler. “*Aç bıragma or.sbu olur, çok söylenme yüz/süz/ arsız olur; A.ı var, gamı yok*” (Saraçoğlu, 2009: 63) sözleriyle kadının ahlaki zaafiyete meyilli olarak yargılandığını göstermektedir. Oğuzname’de kadına karşı duyulan güvenin yitirilmesi, yalnız Kıbrıs Türk söz varlığına değil, ölçünlü dildeki sözlere de aksetmiştir. “*Etek*” metaforundan hareket eden Alagözlü (2009), cinsiyet ayrımıyla kadına işaret edildiğini ve onun iffetsizliğine vurgu yapıldığını bildirir (Alagözlü, 2009: 42). Araştırmacının örnek gösterdiği “*eteği pis*”, “*eteğine eğri*” deyimleriyle benzer yapıdaki “*Eteği temiz olan kadın lakırdı söylesin bağa*” deyimini Kıbrıs Türkleri’nde de cinsiyetçi ayrımın, deyimler vasıtasıyla kültürde yer ettiğini doğrulamaktadır.

## 2. Kıbrıs Türk Deyimlerinde Kadına İlişkin Betimlemeler

Kıbrıs Türk söz varlığı içinde özel bir bölüm oluşturan deyimler, kadının aile ve toplum içindeki rollerinden iç ve dış özelliklerine değin çeşitli vasıflarını betimlemek üzere şekillenmiştir.

Genç kız, anne, kardeş, birey gibi değişik rollerde farklı değer yargılarıyla değerlendirilen kadın, değişik kimliklerine göre örtüşen yahut çatışan değerler sistemiyle çerçevelemiştir.

Genellikle Kıbrıs Türk toplumunda kız evlat güzellik bakımından erkeğe nazaran üstün tutulmuş, ayrıcalıklı kabul edilmiştir: “Güzele her şey yakıştır”, “Güzeli herkez sever”, “Güzellig gasığınan yenmez”, “Gelin gız gibin” (Saraçoğlu, 2009: 81)...

Fizikî güç ve zaka gibi vasıflarıyla erkekten zayıf görülen kadın; yüz güzelliği, huy güzelliği gibi yanlardan yüceltilmiş, “Her güzelin bir kusuru vardır” (Saraçoğlu, 2009: 82) örneğiyle kadında fizikî güzelliğin diğer eksikleri kapattığına atıf yapılmıştır.

Kıbrıs’ın yerel anlatılarında yaşam bulan kadın tiplerini genellikle fizikî yönden yüceltilmiştir. Eski Türk kültüründe kadının teşbihler vasıtasıyla betimlenmesi, güzellik unsurlarının tasviri sözlü ve yazılı edebiyatta yaygındır. Klasik edebiyatta ve halk şiirinde boyu serviye benzetilen sevgili, genellikle kara saçlı, yay kaşlı, gül/gonca ağzılı, lâl dudaklı, elma yanaklı olarak tasvir edilir. Bu tasvire uyan en eski anlatılardan Dede Korkut Oğuznameleri’nde Dirse Han, eşine şöyle seslenir:

*Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı  
İvden çıkup yoriyanda selvi boylum  
Topuğında sarmaşanda kara saçlum  
Kurlu yaya benzer çatma kaşlum  
Koşa bâdem sığmayan tar ağzulum  
Güz almasına benzer al yanaklum  
Kavunum viregüm düvlegüm  
Görür misin neler oldu (Ergin, 2004: 79)*

Bireyleri betimlemek üzere çeşitli deyim aktarmalarına başvuran Kıbrıs Türkü kadınlara ilişkin olarak kilosuna, boyuna, ten ve saç rengine göre birçok deyim kullanmıştır.

Kilo konusunda kadınları betimlerken en zayıftan en şişmana dek ayrı ayrı deyimler yaratan Kıbrıs Türkü, böylece Türkçenin kavram dünyasındaki çeşitliliği renklendirir.

Bir deri, bir kemik denen zayıflıktaki kadınları betimlemek üzere “iki tahda çadmışlar, .m deyi sadmışlar”; fazla kilosuna albenili kadınlar için “bir garın, bir gassıg”; balıkteliler için “palüze gibin”; tombul ve beyaz tenliler için “teleme peyniri gibin”; dolgun yapıllara “fısdıg gibin”; iri kıyım kadınlara “dörd enden gari”; çok şişmanlar için de “guşşaklı varel” deyimleri söylenmiştir. Bedenen erken gelişme gösteren kız çocukları için “Daşgın döşgün gız”, esmer tenli, minyon yapıllar için de “Çedlemig gibin” deyimleri kullanılmıştır.

Kıbrıs Türkü tüm Türk dünyasında olduğu gibi, temizliğe özel bir önem verir ve kadından temizlik yanında bakımlılık bekler. Bu beklentilerini kinaye yaparak aktaran Kıbrıs Türkleri, pasaklı kadını “*galaycı ğarısı*”, gençliğine rağmen bakımsız ve yaşından daha yaşlıca görünenleri “*saçı saçaglı, gocagarı dudaglı*” benzetmeleriyle resmeder.

Bekârlığa onay vermeyen Kıbrıs Türkü, doğurganlığını yitiren kadını yumurtlama özelliği bulunmayan tavuğa benzeterek “*gurg olmag*” deyiimiyle; ana evinden çıkmayıp evliliği reddedeni de ağaçta kalmış kuru bir yaprağa benzeterek “*kallurgas galmag*” deyiimiyle tasvir etmiştir.

Hayvan ve bitkilerden yararlanılarak oluşturulan her bir deyim aktarmasında değişik bir yanı ele alınan kadın, illetli oluşuyla “*gurdlu keçi*”ye; erken yaşta serpilmesiyle “*gabag çiçeyi*”ne benzetilmiştir.

Cinsel haz ve beklentileriyle toplum nezdinde gözden düşen kadın “*Bafidi kısrağı*”na benzetilir.

### **Sonuç**

İnceleme, atasözleri ve deyimler vasıtasıyla ataerkil değerlerin Kıbrıs Türk kadınına toplumsal rollerle şekillendirmeye devam ettiğini göstermektedir. Anne, eş, gelin, kaynana, hala, teyze gibi değişmeyen rollerde kadından beklentiler tüm Türk dünyasıyla uyum hâindedir. Sosyal yaşamda, anne olarak en kutsal konuma yükselen kadın, evlilik ve aile kurumu dışındaki bir yaşamı geleneksel toplum nazarında henüz kabul ettirememiştir.

Evleninceye değin toplumsal statüsü zayıf olan kadın, evlilikle güçlenmeye başlamaktadır. Statü olarak en üst noktaya yükseldiği kaynana rolü aynı toplum içinde hemcinsi olan geliniyle arasında güç kavgasına yol açmıştır. Gelinle kaynana arasındaki çatışma aile kurumunun korunması noktasında ikili arasında beklenmedik bir dayanışmaya dönmüştür.

Sosyal ve ekonomik yaşam içinde kadının yeri güçlenmesine rağmen gelenekten gelen değerlerin incelenen söz varlığı içinde korunması, hâlâ cinsler arasında ataerkil dönemden gelen değerlerin tümüyle değişmesinde yeterli olmadığını göstermiştir. Asırların gözlem ve kültürel birikiminin bir anda tamamen değiştirilemeyeceği; bunun uzun bir toplumsal kabul sonucu gerçekleşeceği geleneksel rolleri taşıyan atasözleriyle, deyimlerle bir kez daha ortaya çıkmıştır.

**KAYNAKÇA**

- AKBALIK, Esra (2013), “Türk Atasözlerinde Cinsiyet Algısı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 36: 81-90.
- AKÇATAŞ, Ahmet (2011), “A Study on Antonymous Relations in Turkey Turkish Proverbs and Idioms”, *Turkish Studies* 6/1: 311-322.
- AKSOY, Ömer Asım (1996), *Bölge Ağızlarından Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*. Ankara, TDK.
- \_\_\_\_\_ (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, İnkılap Yay., Ankara.
- ALAGÖZLÜ, Nuray (2009), “Dil ve Cins: Türkçe Atasözlerinde ve Deyimlerde Kadın Üzerine Eğretilmeler ve Toplum-Bilişsel Yapı”. *International Journal of Central Asian Studies*, S. 13: s. 37-48.
- ARNAUD, Fedora ve İsmail Bozkurt (2006), *Yeniboğaziçi Halk Kültürü*, DAÜ Yay., Gazimağusa.
- BATUR, Zekeriya (2011), “Atasözü ve Deyimlerde Kadın ve Kadının Sosyo-Psikolojik Özellikleri”, *Turkish Studies*, 6/3: 577-584.
- BERATLI, Nazım (1999), *Kıbrıslı Türklerin Tarihi –I*, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa.
- BİRTEK, Ferit (1944), *En Eski Türk Savaları*, TDK, Ankara.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2004), *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, AKM Yay., Ankara.
- DİLÇİN, Cem (2009), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK, Ankara.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif (1993), “Kıbrıs’ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü”, *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* s.45-50.
- ERGİN, Muharrem (2004), *Dede Korkut Kitabı-I*, TDK, Ankara.
- GÖKÇEÖĞLU, Mustafa (1997), *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa.
- GÜMÜŞATAM, Gürkan (2009), “Kıbrıs Ağzı Üzerine Hazırlanan Sözlükler ve Bu Sözlüklerdeki Yöntem Sorunları”, *Turkish Studies* V: 4: 481-504.
- \_\_\_\_\_ (2011), “Söz Dizimi Açısından Kıbrıs Türk Atasözleri: Türkiye Türkçesindeki Varyantlarla Paralellikler ve Sapmalar”, *Diyalektolog* S.2: s. 41-54.
- GÜNAY, Umay (2000), “İslami Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi”, *Millî Folklor*, s. 46 4-10.
- GÜNİNDİ ERSÖZ, Aysel (2010), “Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Rollerini”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S.6: s.167-181.
- GÜRKAN, Ali (1997), *Kıbrıs Ağzında Edatlar, Bağlaçlar ve Ünlemlerin Kullanım Özellikleri*, KKTC Millî Eğitim, Kültür ve Spor Bakanlığı Yay., Ankara.

- HALAÇOĞLU, Yusuf (1993), “Osmanlı Döneminde Kıbrıs’ta İskân Siyaseti”, *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* s.57-63.
- İNALCIK, Halil (1997), “A Note on the Population of Cyprus”, *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi* 3-11.
- KAFESOĞLU, İbrahim (2005), *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- KANDİYOTİ, Deniz (1997), *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar (Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler)*, Metis Yayıncılık, İstanbul.
- Mandaloğlu, Mehmet (2013), “İslamiyetten Önce Türklerde Aile Hukuku”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 33: s. 133-159.
- OKRAY, Zihniye (2015), “Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadın İmgesi”, *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, VI-I: 93-102.
- ÖZKAN, Bülent ve Ayşe Eda Gündoğdu (2011), “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkçede Atasözleri ve Deyimler”, *Turkish Studies*, 6/3: 1133-1147.
- PELER, Gökçe Y.A. (2012), “Kıbrıs’ta Türkler Tarafından Konuşulan Lisanın Adı Ne Olmalıdır?”, *Diyalektolog* 4: 89-103.
- SARAÇOĞLU, Erdoğan (2004), *Kıbrıs Ağzı*, Ateş Matbaacılık, Lefkoşa.
- ŞENEL, Mustafa (2011), “Kırım Karaylarının Atasözü ve Deyimlerinde Göçebeliğin İzleri”. *Uluslararası Karay Çalışmaları Bildirileri*, s.639-665.
- TDK Komisyon (2005), *Türkçe Sözlük*. TDK, Ankara.
- TOKER, Mustafa (2006), “Gülhanî; Darbü’l-Mesel Adlı Eseri ve Eserde Geçen Türkçe Atasözleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 20: s.59-79.
- TURAN, Şerafettin (2002), *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- YILMAZ, Ayfer (2004), “Türk Kültüründe Kadın”, *Millî Folklor*, S. 61: s.111-123.
- YORGANCIOĞLU, Oğuz (2000), *Kıbrıs Türk Folkloru*, Cambulat Basımevi, Gazimağusa.
- Ziya Gökalp (1989), *Türk Medeniyet Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul.